

ANKARAD, 2026; 7(1): 25-52	ankaradergisi06@gmail.com
e-ISSN: 2717-9052	DOI: 10.53838/ankarad.1935260

Araştırma Makalesi / Research Article

**EŞKİYALARIN MEKANSAL STRATEJİLERİ: 16.
YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA EGE BÖLGESİ***

Teslime ATA**

Öz: İnsanoğlu tarih boyunca coğrafi çevre ile etkileşim halinde olmuştur. Bu etkileşim, sosyal bilimler literatüründe “mekân” olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekân, toplumların siyasi, idari ve sosyoekonomik yaşamlarına yön veren önemli bir dinamiktir. Olay ve olgular üzerinde büyük bir etkisi olan mekânın illegal hareketler üzerinde de önemli bir etkisinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kaçakçılık, vergi kaçırma, izinsiz yerleşim gibi 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nu meşgul eden illegal hareketlerden biri de eşkıyalık faaliyetleri olmuştur. Eşkıyalık, karmaşık bir sosyal olgu olmasının yanı sıra gerçekleştiği yer, zaman ve dinamikler yönünden incelendiğinde coğrafi bir nitelik kazanır. Bu çalışmada, arşiv vesikalarına yansıyan, mühimmelere konu olan eşkıyalık faaliyetleri, Ege Bölgesi baz alınarak olayların mekânsal boyutları ele alınmıştır. Ege Bölgesi’nin hem iç kesimi hem de Ege kıyıları mekânsal olarak incelenmiştir. Bu maksatla da Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde tespit ettiğimiz mühimme hükümleri tasnif edilmiş ve bu belgeler çalışmamızın ana kaynağını oluşturmuştur. Elde edilen bilgiler ışığında eşkıyalık faaliyetlerinin öncelikli olarak coğrafya ile ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Daha sonra eşkıyaların fiillerini gerçekleştirdiği yerler, geçtikleri güzergahlar ve saklandıkları yerlerin bugünkü isimleri ile haritalandırarak gösterilmesi hedeflenmiştir. Haritalandırma yöntemi eşkıyalık faaliyetlerinin coğrafi dinamiklerini ortaya koymayı ve coğrafi konumun tarihsel süreçler üzerindeki etkisini somut verilerle açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eşkıyalık, Ege Bölgesi, Mekân, Coğrafya.

* Bu makale, 15-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında UTAK/İzmir-Çeşme kongresinde sunulan “Eşkıyalık ve Mekan: 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Ege Bölgesi” başlıklı sözlü bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Dr., teslime.yuksel@hacettepe.edu.tr. Orcid: ORCID: 0000-0001-9187-3760

THE SPATIAL STRATEGIES OF BANDITS: THE AEGEAN REGION IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

Abstract: Throughout history, humankind has interacted with its geographical environment. This interaction is referred to as "space" in the social sciences literature. Space is a crucial dynamic that shapes the political, administrative, and socio-economic lives of societies. It should not be overlooked that space, which has a significant impact on events and phenomena, also has a considerable influence on illegal activities. Among the illegal activities that preoccupied the Ottoman Empire in the second half of the 16th century, alongside smuggling, tax evasion, and unauthorized settlement, was banditry. Banditry is a complex social phenomenon, but when examined in terms of the place, time, and dynamics influencing it, it is a geographical event. This study examines the spatial dimensions of banditry activities reflected in archival documents and the relevant decrees, focusing on the Aegean Region. Both the interior and coastal areas of the Aegean Region have been spatially analyzed. For this purpose, the decrees we identified in the Prime Ministry Ottoman Archives have been classified and constitute the main source of our study. Based on the information obtained, the primary aim of this study is to examine the relationship between banditry and geography. Subsequently, the goal is to map and show the locations where bandits carried out their actions, the routes they took, and their hiding places, along with their current names. The mapping method aims to reveal the geographical dynamics of banditry and to explain the impact of geographical location on historical processes with concrete data.

Key Words: Ottoman, Banditry, Aegean Region, Space, Geography.

Extended Abstract: The second half of the 16th century represents a period when central authority weakened in the Ottoman hinterland and control over rural areas became more difficult. As a natural consequence of this weakening, an increase in banditry was observed, particularly in mountainous and hard-to-reach areas. The Aegean region provides a notable example in this regard. Its geographical structure and socio-economic dynamics created a fertile ground for banditry. During this period, the central administration's security infrastructure in the provinces proved inadequate for various reasons, with state officials either failing to act against banditry or occasionally collaborating with them.

This study aims to analyse banditry activities that occurred in the Ottoman Empire's Western Anatolian territories during the second half of the 16th century through the lens of place. Focusing particularly on the Aegean

region, the article presents maps showing the locations where bandits operated, the routes they used, the mountainous areas where they hid and camouflaged themselves, and the settlements where attacks were concentrated. The aim is thus to evaluate banditry not only as a social or economic phenomenon, but also as a spatial one. In the literature, banditry has generally been addressed within a socio-economic framework and explained by factors such as famine, tax burdens, and central and local authority relations. However, this study focuses on the spatial dynamics of banditry, highlighting the relationship between the areas of operation of bandits and the natural geography, such as the camouflage provided by mountainous areas and the control of transport routes. In this respect, the study also interprets banditry as a “spatial strategy”.

In official correspondence, examining the records of important matters regarding actions referred to as banditry has helped us understand this concept. During the period under review, certain locations in the Aegean region possessed a noteworthy geographical position. To name a few, these include Çeşme, Sığacık, Ayaslug (i.e. Selçuk), Deveboynu, Tire, Çine, Gördes, Köprübaşı, Borlu, Bozüyük, Homa, and Gümüşsuyu, all of which are strategically located.

This study seeks to answer questions such as how bandit gangs change locations, where they hide, and which routes they use, by examining geographical data. The maps presented reveal that bandit activities are not random but are concentrated in highly strategic areas. Mountain passes, trade routes, river valleys, and coves along the coastline stand out as areas favoured by bandits for both hiding and raiding, as well as for implementing ambush techniques. This suggests that banditry is not merely a reactive behaviour but also the product of a conscious strategy.

Understanding the spatial dimension of banditry is not merely about mapping a historical phenomenon, but also about rethinking the relationship between security, authority, and social memory. The increase in banditry in the Aegean in the second half of the 16th century also revealed the limits of the Ottoman state's capacity to intervene in the provinces. The state's difficulty in ensuring security in remote areas led the people to develop local solutions, which sometimes brought the figure of the bandit to the fore as an alternative provider of order. Thanks to their relationship with the terrain, these groups were able to evade detection and, when necessary, collaborate with the local population, becoming part of the dynamics of the hinterland. In this context, banditry should be considered not only as a crime but also as a social phenomenon and a form of spatial resistance.

The article goes beyond traditional approaches to the causes of banditry, examining the bandit figure not only as a criminal or a disruptor of order, but also as an actor who establishes his own order within rural society. This actor is perceived as a force that is sometimes supported by the people and sometimes in conflict with local authorities. In this context, banditry activities in the Aegean region offer important insights not only into the security history of the Ottoman countryside, but also into spatial politics, people-state relations, and forms of social organisation. The study uses map-based spatial analysis to open up a multidimensional discussion of the concept of banditry and aims to expand the boundaries of classical historiography.

In the second half of the 16th century, it is an indisputable fact that the concepts of “bandits and location” were interrelated in the banditry incidents that occurred in the Aegean Region. Banditry activities in the Aegean are recorded in archival documents as “going up the mountain, coming down from the mountain, attacking from the sea, hiding in the cove”. This study clearly demonstrates that banditry activities were directly related to location. Both the inland and coastal Aegean geography provided suitable locations for bandits. Bandits embraced this geography as part of their living space. Their most significant success in exploiting the location was taking advantage of the geographical position of the settlements of those who assisted them.

The study utilised archival documents, official registers, and Ottoman chronicles. The social identities, regions, and types of activities of the bandits were analysed. Data presented with map support indicates that bandits were not scattered randomly but concentrated in specific strategic regions. Specifically, Gediz, Menderes, Bozdağlar, and the Aydın mountain range were at the centre of these activities. Furthermore, the islands and bays along the Aegean coastline were also among the areas of bandit activity. This situation points to both geographical advantages and the weakening control of the central authority in these areas.

In conclusion, banditry in the Aegean region during the second half of the 16th century was shaped not only by social issues but also by geographical conditions. In this respect, the phenomenon of banditry should be reconsidered in the context of local authority, transportation and geography. The study brings together both historical events and the role of place in historical writing, addressing the relationship between security, power and geography in the Ottoman hinterland in a multidimensional manner.

Giriş

16. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarında çok ciddi değişim ve dönüşümlerin başladığı bir süreç olmuştur. Osmanlı Devleti gelir-giderlerinin birbirini karşılayamaması Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemlerine denk gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti her alanda kırıma yaşamıştır. 16. yüzyıl Osmanlı ülkesinde önce gelişmelerin, daha sonra da değişim ve dönüşümlerin olması bu yüzyıldaki olaylar üzerinde yeni bulgu ve bilgilerle üzerinde araştırma yapmayı gerekli kılmıştır. Bu durum aynı zamanda sosyal sıkıntıların, mali buhranların, eşkıyalık olaylarının tam olarak hissedildiği bir dönem olmuştur. Değişim ve dönüşümün yoğun olarak yaşandığı 1550-1600 yılları arası çalışmamızın zaman aralığını göstermektedir. Söz konusu elli yıllık zaman diliminde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'dan sonra tam üç Osmanlı padişahı tahta çıkmıştır. Bunlar II. Selim (1566-1574), III. Murad (1574-1595), III. Mehmed'dir (1595-1603). Eşkîyalık hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri ve yayılım alanları, taşıdığı önem nedeniyle literatürde geniş yer bulmuştur.¹ Söz konusu sebepler arasında pek çok unsur değerlendirilmiş olsa da mekân faktörü mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

¹ Eşkîyalığın ortaya çıkış sebepleri hakkında araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüştür. Akdağ'a göre, sipahilerin savaşa katılmak yerine taşradaki köyleri yağmalamalarıdır. Halil İnalcık'a göre, savaş dönemlerinde geçici olarak askere alınan işsiz-güçsüz sekbanların savaştan sonra eşkıyalık yapmalarıdır. Mehmet Öz'e göre ise, nüfusun 16. yüzyılda hızla artış göstermesiyle birlikte zirai toprakların ihtiyaçları karşılayamaması ve köyden kente göç dalgasının oluşmasıdır. Mustafa Cezar'a göre Kanuni Sultan Süleyman'ın son dönemleri, Şehzade Mustafa ile II. Düzmece Mustafa olaylarına ek olarak çiftbozan olaylarının yaşanmasıdır. Şevket Pamuk'a göre 1560'tan itibaren enflasyonun yükselmesi, mali durumdaki baskı bozulmaların başladığı dönemdir. Suraiya Faroqi'ye göre ise akçenin değerinin düşmesiyle maaşlarını beğenmeyen yeniçerilerin ayaklanması ve 1589'daki Beylerbeyi Vakası'dır. Bu konudaki argümanlar için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2011; Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet- Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2021; Suraiya Faroqi, *Devletle Başa Çıkmak "Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720"*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016; Yunus Koç, *Osmanlı Toplumsal Dinamizminden Celâli İsyânlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum*, Bilig, sy. 35 (2005), s. 229-245; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi (Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

Bu çalışmada, Osmanlı tarihinin en önemli sorunlardan biri olan eşkıyalık olayları incelenmiştir. Öncelikle, çalışmanın ana konusu kapsamında eşkıyalık ile mekân arasındaki ilişkiye ve bu konu hakkında literatürdeki bakış açılarına kısaca değinilmiştir. Sonrasında tarihsel ve kavramsal bakımdan eşkıyalığın terminolojisi incelenmiş ve eşkıyalık olaylarının mekânsal boyutları ortaya konulmuştur. Mekânsal olarak ele aldığımız Ege bölgesinin coğrafi konumu hakkında bilgi verilerek arşiv belgelerindeki örneklerle desteklenmiştir. Son bölümde ise eşkıyalığın bölgeyi ne derece etkilediğine, Divan-ı Hümayunda nasıl gündeme geldiğine, akabinde ortaya çıkan bu durum karşısında merkezi otoritenin nasıl bir tutum sergilediğine ve ortaya çıkan sonuçlara değinilmiştir. Özetle, bu çalışmada 16. yüzyılın ikinci yarısında Ege’de eşkıyalık problemi Osmanlı arşiv vesikaları baz alınarak incelenmiş, eşkıyaların sosyal kimlikleri, coğrafyaları ve merkezi otoritenin eşkıyalara karşı aldığı önlemler analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Ege Bölgesi’nde görülen eşkıyalık hareketlerini inceleyerek, bu hareketlerin mekanla kurduğu stratejik ilişkiyi analiz etmektir. Çünkü eşkıyalık, sadece suç faaliyetleri değil, aynı zamanda bir yaşam stratejisi olarak değerlendirilmelidir. Araştırma, Osmanlı arşivlerinden temin edilen mühimme defterleri üzerinden yürütülmüştür. Niteliksel yöntem ağırlıklı bir yaklaşım benimsenmiş, tarihi coğrafya ve sosyal tarih perspektifleri birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca incelenen örnekler ve harita analizleri, mekânsal stratejilerin görünürlüğünü arttırmak amacıyla kullanılmıştır.

Mekân/coğrafya faktörlerinin insanları ne derece etkilediği konusunda Eflatun ve Hipokrat, coğrafi şartların bireyin fizyolojisi, psikolojisi ve becerileri üzerinde belirleyici olduğunu öne süren ilk düşünürlerdir. Birçok İslam düşünürü de bu düşüncüyü onaylamıştır. Fakat İbn Haldun “Coğrafya kaderdir” sözüyle daha detaylı bir açıklama getirmiştir. İbn Haldun, sebep-sonuç bağlamında coğrafi farklılıklara dikkat çekerek beşerî faaliyetlerin insan eliyle şekillendiğini belirtirken, toplumların fiziki coğrafya ile olan bağına işaret etmiştir.²

Fernand Braudel, medeniyetlerin gelişimini coğrafi faktörler ile açıklamıştır. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası isimli çalışmasında, dağlık alanlara sahip olan ülkeler ile geniş düzlüklerdeki ülkeler arasındaki uygarlık farkına değinmiştir. Braudel’e göre, uygar bir toplum geniş

² Cemalettin Şahin ve Rauf Belge, “İbn Haldun’da Coğrafi Determinizm”, *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 57, (2016), s. 445.

platolara yerleşme becerisi göstermiş olsa bile, birkaç metre yüksekliğindeki engel karşısında güçsüz kalabilir.³

Celâli isyanları denilince titiz çalışmalarıyla akla ilk gelen isimlerden biri Mustafa Akdağ'dır. Akdağ'ın Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası⁴, Celâlî Fetreti⁵, Büyük Kaçgunluk⁶ adlı eserleri eşkıyalık konusunda araştırmacıların ilk başvuru eseridir. Eşkîyalık olgusu, Halil İnalıcık'ın Osmanlı taşrası üzerine çalışmalarıyla akademik bir çerçeveye oturmuştur.⁷ Ardından Suraiya Faroqhi, Mehmet Öz ve bir çok araştırmacı eşkıyalığın sosyal, ekonomik ve idari boyutlarını detaylı bir biçimde ele almıştır.⁸ Ancak bu çalışmalar çoğunlukla eşkıyalığın yapısal yönlerine odaklanmış, eşkıyalığın mekanla kurduğu ilişkinin analizi sınırlı kalmıştır. Son yıllarda Osmanlı tarihi yazımında mekân merkezli yaklaşımların artmasıyla birlikte, bu eksikliği gidermeye dönük çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışma, eşkıyalığın mekânsal stratejileri üzerinden yeni bir değerlendirme sunarak, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Tarihteki olaylar ve olgular mekân ile yakından ilişkili olduğundan, araştırmacıların ilk sorusu “nerede?” olmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda, mekanın önemine dair ilk değerlendirmelerin, askeri tarih alanında incelemeler yapan uzmanlarca ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin savaşların meydana geldiği coğrafyanın doğal ve beşerî özellikleri tecrübe edilir, zihinde canlandırılır ve gerçeğe yakın olan bir planlama yapılır.

İnsan ve coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklayan bu kısa anlatımdan anlaşılacağı gibi, olay ve olguların üzerinde büyük bir etkisi olan coğrafi faktörlerin illegal hareketler üzerinde de etkisi olduğu söylenebilir.

³ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, İmge Yayınevi, Ankara 1993, s. 8-9.

⁴ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

⁵ Mustafa Akdağ, “Celâlî Fetreti”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1-2, (1958), s.53-107.

⁶ Mustafa Akdağ, “Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2-3, (1964), s.1-49.

⁷ Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

⁸ Abdülkadir Özcan, Osmanlı'da Eşkîyalık Hadiseleri, *Osmanlı*, Cilt 5, (1999), s. 325-337.

Kriminoloji bilimi uzmanları, illegal hareketlerin oranlarının, çevresel faktörler ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.⁹

Eşkîya ve mağdurun ortak noktası aynı mekânda bulunmalarıdır. Kısacası, suç, suçlu ve mekân üçlüsünü birbirinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. Suçlu, mekânı suça uygun görüyorsa harekete geçer. Suçlu, “Burada beni gören bir tanık olur mu?”, “Nasıl ve hangi yoldan firar edebilirim?”, “Burada yakalanma riskim var mı?” gibi sorularla kendisine en uygun mekânı seçmektedir.¹⁰ Bu anlamda, eşkıyalık faaliyetlerinin yapıldığı mekân farklı, olaydan sonra saklanılacak mekân farklıdır.

Eşkîyaların konuşlanmasında önemli olan etkenlerden biri de merkezi otoriteden uzak olan bölgeleri seçmeleridir. Seçilen bölge dağlık, ulaşılması zor yerler olmuştur.¹¹ Fakat bu genelleme her eşkıya için geçerli değildir. Kuttâ’-ı tarîk yani yol kesen eşkıyalar için uygun bir tanımdır. Ya da eşkıyalık hareketinden sonra saklanmak, sığınmak amaçlı olay mahalini terk eden eşkıyalar için kullanılabilir. Bu eşkıyalar mekân seçerken ticari yolları, su ve dere kenarlarını, elde ettikleri, yağmaladıkları malları paraya, yiyeceğe çevirebilecekleri yerlere konuşlanmışlardır.

16. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti’nin merkez-taşra ilişkilerinde değişim ve dönüşümlerinin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu değişim ve dönüşümler Batı Anadolu ile Ege Bölgesi’nde daha yoğun yaşanmıştır. Bu bölgelerdeki eşkıyalık hareketleri toplumsal yapının sarsılmasıyla başlamış, asayiş sorunları ile devam etmiştir.¹² Yani sosyoekonomik yapıdaki bir buhran karşısında yerel ve merkezi otoritelerin güç kaybetmesi şeklinde değerlendirilebilir. Ege Bölgesi, matematiksel konumu, özel konumu, ticaret yollarının kesişim noktası olması, zirai üretim çeşitliliği nedeniyle eşkıyaların konuşlandığı bir bölge olmuştur. Özellikle, Aydın, İzmir, Manisa, Muğla hem coğrafi yapıları hem de konumları itibarıyla eşkıyalara uygun bir sığınak olmuştur. Bu coğrafyada yaşayan köy reayası, şehir reayası, sipahiler, leventler ve suhteler eşkıya gruplarında rol almışlardır.¹³

⁹ Stanley Cohen, “Kriminolojinin Başarısızlıkları”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, sy. 2, (2014), s. 269-280.

¹⁰ Timur Demirbaş, *Kriminoloji*, Seçkin Yayınları, 2016, s. 171.

¹¹ Eric J. Hobsbawm, *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, Ankara 2011, s. 27.

¹² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 128.

¹³ Suraiya Faroqhi, “Devletle Başa Çıkmak Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720”, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s. 92-96.

Osmanlı topraklarında yaşanan diğer eşkıyalık olayları gibi Ege'deki eşkıyalık hareketleri de farklı şekillerde vuku bulmuştur. Bunlar yol kesme, ev basma, mal/eşya gasp etme, erzak gemilerini yağmalama ve adam öldürme şeklinde olmuştur.

Bu çalışmada, devletin düzenini sarsan eşkıyalık faaliyetlerinin Ege Bölgesi'nde ortaya çıkış nedenleri, 16. yüzyılın ikinci yarısında bu faaliyetlerin kimler ve hangi gruplar tarafından yapıldığı, bölgeyi nasıl etkilediği ve sonuçları üzerine bir değerlendirme yapılmıştır.

Eşkîyalığın Terminolojisi ve Eşkîyalık Olgusu

Eşkîyalık terimi, olayların gasp, cinayet, cinsel saldırı gibi farklı içeriklerinin olmasına rağmen genellikle aynı anlama gelecek şekilde, hatta birbiriyle iç içe geçmiş halde kullanılmıştır. Anlam kargaşası olmaması adına öncelikle benzer kavramları anlam bakımından netleştirmek gerekmektedir. Arapçada “şeka” mastarının ism-i fâili olan “şaki” kelimesinin sözlük anlamı “şekavette bulunan, haylaz, günahkâr, asi, fena hareketlerde bulunan kişi” anlamındadır.¹⁴ Şaki kelimesinin çoğulu “eşkîya” olup bu kelime Türkçede farklı bir anlama bürünmüş ve Arapça'da “muharip” kelimesinin karşılığı olan harami, haydut ve kuttâ'-ı tark kelimelerine karşılık gelen “yol kesen” anlamında kullanılagelmiştir. Adlandırmalar çeşitli ve farklı olsa da genel olarak tanımları; silahlı veya silahsız, zor kullanarak, baskın yapan, yol kesen, mala ve cana tecavüz eden, kamu düzenini ve kamu güvenliğini tehdit eden kişileri ifade eder.¹⁵

Osmanlı dönemindeki belge ve kaynaklarda “celâlî”, “eşîrrâ”, “harâmî”, “haramzâde”, “uğru”, “erâzîl” ve “haydut” kelimeleri eşkıya anlamında kullanılmıştır.¹⁶ Toplulukların ve marjinal grupların eşkıyalıkları “Levendât eşkıyası, Saruca-sekban, Türedi eşkıyası, Suhte eşkıyası, Çingen, Gurbet taifesi vb.” şeklinde adlandırılmıştır.

Sözlükler eşkıya ve isyan kavramlarını farklı farklı tanımlasalar da ortaya çıkan genel anlam, haydutluk yapanlar, eşkıyaya yakışır harekette bulununlar, asilik yapanlar, Allah'a ve devlet kanunlarına isyan edenler, haramilik yapanlar, hukuka karşı gelenler şeklindedir.¹⁷ Eşkîyalık

¹⁴ Şemsettin Sami, “*Kamus-i Türki*”, İstanbul 2009, s. 781.

¹⁵ Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması: Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1635)*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008, s. 1.

¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 463-466.

¹⁷ Ferit Devellioğlu, “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi*”, Ankara 2013, s. 248.

hareketinin hukuksal olarak tanımlaması ise, karşı tarafın malını rızası olmadan almak, çiftlik, köy, hane, değirmen gibi yerleri basıp yakıp yıkmak, suikastta bulunmak, kin duyduğu kişiden öç almak, cana kastetmek, yollarda haramilik yapmak, adam kaçırmak; bu fiillerden ötürü tutuklu iken firar etmek, silahlanmak, ülkenin dahili asayişini tehdit ve ihlal etmek şeklindedir.¹⁸

Sosyologlar eşkıyalığı, “taşradaki sınıf çekişmesinin en keskin dışa vuruş biçimi” veya “toplumsal bir protesto, toplumsal bir patlama” şeklinde tanımlamışlardır. Ekonomistler ise, “kapitalizmden önceki üretim ve sınıf ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir karşı koyma, muhalif olma hareketi” olarak açıklamışlardır.¹⁹

İsyan sözcüğü ise, eşkıyalıktan farklı olarak, herhangi bir amaçla, mevcut düzene karşı gelme, başkaldırma olarak tanımlanır. Bu fiilleri gerçekleştiren kişiye de “ası” denmektedir. İsyan kelimesinin Arapça karşılığı “bağy” olup, anlamı haktan ayrılmak, haddi aşmak ve zulmetmektir. Bu kelimenin çoğulu “buğât”, bu fiilleri gerçekleştiren kişilere ise “bâgî” denmektedir.²⁰ İsyan sözcüğü, ayaklanma sözcüğü ile de eş anlamda kullanılmıştır. Foucault: “Ayaklanmalar tarihin malıdır. Ama belli bir biçimde, ondan kaçarlar. Tek bir insanın, bir grubun, bir azınlığın, ya da tüm bir halkın “artık itaat etmiyorum!” dediği ve adaletsiz olarak değerlendirdiği bir iktidara karşı kendi hayatını ortaya koyduğu bir hareket; bu hareket bana ortadan kaldırılamaz geliyor. Çünkü, hiçbir iktidar böyle bir hareketi tamamiyle imkânsız kılacak yetenekte değildir” şeklinde yorumlar.²¹

Celâli olaylarını konu alan bazı çalışmalarda Celâlilik isyan olarak ele alınmıştır. Oysaki eşkıyalık ve isyan arasında bazı farklar bulunmaktadır. Eşkıyalık konusu kapsamında yer alan diğer bir kavram da zulm/zulümdür. En temel anlamıyla zulüm, devlet görevlilerinin halka veya meslektaşlarına türlü yollarla haksız ve ağır işlemler yapmasıdır. Anlam kargaşasını özetlememiz gerekirse, bireysel ve toplumsal hak ve hukukuna

¹⁸ Ahmet Mumcu, “Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı”, Phoenix Yayınları, Ankara 1985, s. 8.

¹⁹ Sabri Yetkin, “Ege’de Eşkîyalar”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1997, s. 8.

²⁰ Ali Şafak, “Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku”, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1991, s. 451.

²¹ Michel Foucault, “Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005, s. 295-298.

zarar veren her davranış zulümdür. Her zulüm eşkıyalık değildir. Ancak her eşkıyalık özünde zulüm barındırır.

Ege Bölgesi’nde Eşkîyalığın Yayılma Alanları ve Belgelere Yansıyan Olaylar

Batı Anadolu eşkıyalık hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı bir bölge olmuştur. Burada dağlar doğu-batı yönlü olarak kıyıya dik uzanmaktadır. Küçük ve Büyük Menderes nehirlerinin oluşturduğu havza bu dağların arasında yer almaktadır. Geniş platoların olduğu bu bölge eşkıyalara vurkaç yapabilecekleri bir fırsat sunmuştur. Ayrıca sık ormanlık alanlarının mevcut olması eşkıyaların kamufle olarak gizlenebilmesine olanak sağlamıştır. Batı Anadolu, İç Anadolu bölgesi ile Ege kıyısı arasındaki bölgede kalmaktadır. Bu bölgede Akdeniz ikliminin görüldüğü ılıman bir iklim hakimdir.²² Dağların birbirine paralel olması, ovaların geçişlere izin vermesi, iklimden dolayı sık ormanların yer alması eşkıyaların hem eylem yapmaları hem de kamufle olmaları için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Eşkîyalar eylemlerinde bulunduktan sonra olay mahallini terk ederek saklanmak amacıyla başka bölgelere geçebiliyorlardı. Dağlık ve ormanlık olan bu yerlerde farklı bölgelerden gelen eşkıyalar bir müddet konaklayabiliyorlardı. Sabri Yetkin’e göre, yüksek yaylalarda bulunan konar-göçerlerin olması da eşkıyalık hareketlerinin artmasında bir etkendi. Konar-göçerler ile şehir-köy reayası ya da merkezi otorite arasındaki gerginlik Konar-göçerlerin bir kısmının eşkıyalığa yönelmesine zemin hazırlamıştır.²³

²² Sevinç Günel, “Batı Anadolu Bölgesi Tarihöncesi Dönemlerine Yeni Katkılar”, *Belleten*, Cilt 67, sy. 250, 2003, s. 719-738.

²³ Yetkin, a.g.e., s. 40-41.

Harita 1. Ege Bölgesi²⁴

Resmî yazışmalarda eşkıyalık olarak adlandırılan hareketleri, mühimme kayıtlarından incelememiz bu kavramın daha net anlaşılmasında bize yardımcı olacaktır. Ege Bölgesi'nin eşkıyalık hareketlerinden etkilenmiş olduğunu incelediğimiz mühimme defterlerinden öğrenmekteyiz. Bu defterlerdeki eşkıyalık ile ilgili hükümler, güvenlik ile ilgili problemler hakkında merkezden gönderilmiş olup Ege Bölgesi'nin sosyoekonomik yapısı ile ilgili mühim bilgiler içermektedir.

İncelenen dönemde eşkıyalık faaliyetlerine ilişkin tespit edilen H. 1003/M. 1595 tarihli hüküm, İzmir ve Çeşme kadılarına hitaben kaleme alınmıştır.²⁵ Söz konusu belgede, Suhte İbrahim isimli şahsın beraberindeki grup ile Çeşme'de asayiş ihlal eden eylemlerde bulunduğu kayıt altına alınmıştır. Bu grubun stratejik geçitlerde ve ana güzergâhlarda yol keserek darp, gasp ve cinayet gibi suçlara karıştığı anlaşılmaktadır. Merkezi otorite tarafından yerel idarecilere gönderilen emirle hem suçluların yakalanıp cezalandırılması hem de adaletin titizlikle tesis edilmesi istenmiştir. Ayrıca eşkıyaya yardım ve yataklık eden unsurların da tamamen tasfiye edilmesi emredilmiştir.

²⁴ <https://www.harita.gov.tr/urun/izmir-fiziki-il-haritasi/390>.

²⁵ BOA., A.DVNSMHM.d. 73/348, 21 Şevval 1003 (26 Haziran 1595).

Çeşme'deki huzursuzluğun bir sonraki yıl da sürdüğü, H. 1004/M. 1596 tarihinde bu kez Saruhan Sancakbeyi ve Manisa Kadısı'na gönderilen bir başka hükümden anlaşılmaktadır.²⁶ Ebubekir adındaki bir eşkıyanın yoldaşlarıyla birlikte pazarlarda Müslüman halkın atlarını, koyunlarını, arpa ve buğdaylarını zorla aldıklarını, köyleri dolaşarak halktan yemek, erzak ve esbaplarını cebren aldıkları, gayrimüslimlerin olduğu köylere gidip köyleri yağmaladıkları, cinayet işledikleri, sonrasında eşkıyaların firar edip izlerini kaybettirdikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine, bu konunun araştırılması, şikayetlerin değerlendirilmesi ve cezalandırılmaları emredilmiştir.

Eşkîyaların Çeşme'deki yollarda, geçitlerde aktif oldukları, pazar yerlerini basmaları, köyleri yağmalamaları 16. yüzyılın sonlarındaki Çeşme'nin ekonomik canlılık ve lojistiği ile bağdaştırılabilir. Eşkîyaların olay sonrasında kaçıp kayboldukları, kendilerine saklanma alanı buldukları, yollarda ve geçit noktalarında faaliyet göstermeleri ise Çeşme'nin coğrafi konumu ile ilişkilendirilebilir. Ticaret yolları üzerindeki bu liman kasabasında yaşanan eşkıyalık faaliyetleri, kıyı bölgelerinin kontrolünün ne denli hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Hükümün sonunda derhal harekete geçilmesinin emredilmesi, Osmanlı'nın taşradaki güvenliği sağlamasındaki ivediliği açıkça göstermektedir.

²⁶ BOA., A.DVNSMHM.d. 74/155, 6 Zilkade 1004 (28 Temmuz 1596).

Harita 2. Çeşme²⁷

Osmanlı denizcisi Piri Reis, eşkıyaların coğrafi konumu kendi avantajlarına yönelik kullandıklarına dair birçok mekânı örnek göstermiştir. Bunlardan biri de Seferihisar/Sığacık'tır. Piri Reis, eşkıyaların faaliyetleri için Sığacık'ı seçmelerinin nedenini şu şekilde özetlemiştir: “Sığacık köyü Aydın Sancağına bağlıdır. Buradan Kesre (Özdere) kıyılarına varıncaya kadar deniz kenarları alçak ve denizi yufka sudur. Bu kıyılar oldukça sığ olup eşkıya, harami kayıkları gizlenir.”²⁸ Piri Reis'in sözünü destekler nitelikte bir hüküm H. 1003/M. 1595 tarihlidir. Hüküm, Sığla sancağı Beyine ve Sığla'daki kadınlara yazılmıştır. Seferihisar ve çevresinde birçok eşkıya türediğini, erzak gemilerini yağmaladıklarını, adam katlettiklerini, sonrasında hem kara hem de deniz

²⁷ <https://www.harita.gen.tr/ilce/870-izmir-cesme>

²⁸ Ali Özçelik, *Batı Anadolu'da Eşkîyalık ve Şiddet-Afs sistemi Bağlamında Devlet-Eşkîya İlişkisi (19. Ve 20. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019, s. 5.

yolu ile kaçtıkları bildirilmektedir. Eşkîyaların derhal yakalanıp cezalandırılmaları emredilmiştir.²⁹

Sığacık Körfezi, doğal bir liman özelliği taşımaktadır. Koyları ve girintili-çıkıntılı kıyı yapısı sayesinde 16. yüzyıldaki eşkıya tekneleri kolayca gizlenebilmişler, coğrafi yapısı ile kendilerine hızlı kaçış rotaları çizebilmişlerdir. Eşkîyalar, Sığacık ve çevresini, saklanmaya elverişli yapısı ve kıyı coğrafyasının sunduğu kaçış imkanları nedeniyle tercih etmişlerdir. Bu coğrafi avantajlar, Osmanlı'nın güvenlik ve asayiş politikalarını zorlayan faktörler arasında yer almıştır.

Harita 3. Seferihisar/Sığacık³⁰

Ege kıyılarındaki eşkıya hareketlerine bir örnek de Ayaslug'da yani bugünkü adı ile Selçuk'ta yaşanmıştır. H. 967/M. 1560 tarihli bu hüküm Aydın Beyine yazılmıştır. Selçuk-Şirince ve etrafında yer alan köylere

²⁹ BOA., A.DVNSMHM.d. 73/446, 25 Ramazan 1003, (3 Haziran 1595).

³⁰ harita.gen.tr/ilce/887-izmir-seferihisar/

levend eşkıyasının geceleri baskın yaptıklarını, köylülerin mallarını yağmaladıklarını, karşı gelenleri katlettiklerini, olay sonrası deniz yolunu kullanarak kayıklarla Sisam Adası'na geçtikleri bildirilmiştir.³¹

Selçuk-Şirince dağlık ve ormanlık bir bölgede yer alır. Bu arazi yapısı, kamufle olma, pusu kurma, baskın düzenleme ve takipten çıkma açısından eşkıyalara büyük avantaj sağlar. Dönemin ulaşım imkânları göz önüne alındığında, dar ve engebeli yolların varlığı asayişî sağlayan birliklerin müdahale kabiliyetini de ciddi ölçüde kısıtlamış olmalıdır.

Selçuk, Küçük Menderes deltası ile Ege Denizi'ne oldukça yakındır. Sadece 10 km. batıya gidildiğinde sahil hattına ulaşılır. Bu stratejik konum eşkıyaların Sisam Adası'na ve diğer adalara kaçışını hızlandırmış olabilir. Bu konum eşkıyalık için saklanmaya elverişli bir coğrafya sunarken, yakınındaki deniz kıyısı ve Sisam Adası da eşkıyalar için güvenli bir kaçış noktası olmuştur. Bu bölgedeki dağ-deniz bağlantısı, eşkıyalık olaylarının bu hat üzerinde yoğunlaşmasının coğrafi nedenidir. Sisam Adası o dönemde Osmanlı'ya bağlı olsa da dağlık yapısı ve kontrol güçlüğü nedeniyle bir kaçış bölgesi olarak kullanılmıştır diyebiliriz.

Harita 4. Kuşadası³²

³¹ BOA., A.DVNSMHM.d. 3/1029, 27 Şevval 967, (21 Temmuz 1560).

³² <https://www.harita.gov.tr/urun/fiziki-il-haritalari-izmir/525>

Kıyı şeridindeki asayiş sorunlarına dair bir başka örnek ise H. 967/M. 1560 tarihli kayıta karşımıza çıkmaktadır. Menteşe Beyi'ne gönderilen bu hükümde, Divane Bayram adındaki bir levend eşkiyasının faaliyetleri konu edilmektedir. Divane Bayram ve beraberindeki 13 kişilik grubun, Datça Yarımadası'nın uç noktası olan Deveboynu mevkiinde rençber gemilerine baskın düzenlediği anlaşılmaktadır. Olayın ardından yürütülen takip neticesinde grubun 5 üyesi yakalanırken, 8 kişi kaçımayı başarmıştır. Fırar ettikleri rota, aşağıdaki haritada görüldüğü üzere, "Sakız kurbinde (yakınında), Midillü canibinde (tarafında)..."³³ şeklinde tanımlanmıştır.

Datça Yarımadası'nın en uç noktasında bulunan Deveboynu, coğrafi yapısı itibarıyla karanın deniz içerisinde dar bir hat oluşturduğu bir burun niteliğindedir. Burası, Ege Denizi ile Akdeniz'i birbirinden ayıran doğal bir sınır çizgisi gibi uzanırken, aynı zamanda her iki denize açılan stratejik rotaların kesişim noktasında yer almaktadır. Dağlık ve engebeli yapısı nedeniyle gizlenme ve ani baskınlar planlayan eşkiyalar için önemli bir mekân olmuştur. Bu özellikleriyle denize ulaşım, görüş alanı ve savunma açısından çok avantajlıdır. Eşkiyaların buradan Sakız ve Midilli yönünde kaçış hattı oluşturmaları bulundukları mekânın özelliklerinden yararlandıklarını göstermektedir.

Harita 5. Datça Yarımadası³⁴

³³ BOA., A.DVNSMHM.d. 3/901, 2 Receb, (29 Mart 1560).

³⁴ <https://www.harita.gov.tr/urun/mugla-fiziki-il-haritasi/354>

İncelediğimiz kayıtlar, eşkıyalık faaliyetlerinin Ege Bölgesi'nin kıyı kesimlerinde olduğu kadar iç bölgelerinde de yoğunluk kazandığını göstermektedir. Bu olaylardan biri de Tire'de yaşanmıştır. H.967/M. 1560 tarihli, Aydın Beyine yazılan hükümde, 15 nefer suhte eşkıyasının evlere baskın yaptıkları, üç binden fazla akçeyi gasp ettikleri, köylerde korku saldıkları ve yol keserek eşya/mal aldıkları bildirilmiştir. Suhtelerin ve yataklık eden asesbaşlarının derhal yakalanmaları emredilmiştir.³⁵

16.yüzyıldaki tahrir defterlerindeki veriler; esnaf yapılanmasındaki çeşitlilik, Pazar yerlerinin isimlendirilmesi ve tarımsal üretimin hacmi gibi unsurlar üzerinden Tire'de hareketli bir ticari atmosferin varlığına işaret etmektedir. İzmir-Konya, Ödemiş-Bayındır ticaret yollarının kavşağındadır.³⁶ Tire, verimli ovalara ve dağlık kuşaklara sahip bir yerleşim yeridir. Özellikle Bozdağlar çevresi ve ormanlık alanlar eşkıyaların vur-kaç yapabilecekleri avantajdadır. Ayrıca İzmir, Manisa, Aydın arasında önemli bir geçiş noktası olmasından dolayı ticaret yollarının kesişiminde bulunması, yol kesme ve mal gasp etme gibi faaliyetler için stratejik bir ortam oluşturur.

Harita 6. Tire³⁷

³⁵ BOA., A.DVNSMHH.d. 3/1371, 4 Zilkade, (27 Temmuz 1560).

³⁶ Enis Karakaya, "Tire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 195-197.

³⁷ <https://www.harita.gov.tr/urun/izmir-fiziki-il-haritasi/390>

Tire’deki eşkıyalık faaliyetlerine benzer bir başka örnek, dönemin önemli yerleşimlerinden biri olan Çine’de karşımıza çıkmaktadır. Çine kadısına yazılan H. 967/M. 1560 tarihli hükümde, suhtelerin ve suhte kıyafeti ile dolaşan bazı kişilerin eşkıyalık yaptıkları, köyler bastıkları, mala/cana zarar verdikleri ve bu ehli fesadların derhal yakalanmaları emredilmiştir.³⁸

Bu olay, Osmanlı taşrasında sıklıkla rastlanan “kimlik taklidi yoluyla eşkıyalık” olgusunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Birçok arşiv vesikasında benzerlerine rastladığımız bu yöntemde kişiler, kılık ve kıyafetlerini değiştirerek kolluk kuvvetlerinin takibinden kurtulmayı ve kırsal sahada herhangi bir şüphe uyandırmadan hareket edebilmeyi amaçlamış olmalıdırlar.

Aydın-Muğla güzergâhı üzerinde stratejik bir konuma sahip olan Çine, verimli toprakları ve elverişli doğasıyla dikkat çekmiştir. Ancak ticaret yollarının kavşağında yer alması kadar, Doğu Menteşe dağlarının sağladığı sarp arazi yapısı da bölgeyi eşkıyalık hareketleri için elverişli bir zemin haline getirmiştir.³⁹ Yani Çine’nin coğrafi yapısı, bu tür grupların faaliyet göstermesini kolaylaştıran bir başka etkidir. Dağlık ve ormanlık alanların çokluğu, merkeze uzak köylerin varlığı, eşkıyalık gibi illegal hareketlerin planlanmasına ve uygulanmasına elverişli bir zemin sunmuştur.

³⁸ BOA., A.DVNSMHM.d. 3/1029, 4 Şaban 967, (30 Nisan 1560).

³⁹ Lütfi Budak, “Osmanlı’nın Son Döneminde Çine Kazasında Asayiş Sorunları: Eşkîyalık Vakalarının İncelenmesi”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10. sy. 21 (Aralık 2024), s. 19-38.

Harita 7. Çine⁴⁰

Bir diğer dikkat çekici eşkıyalık örneği ise Manisa ilçeleri olan Gördes ve Köprübaşı yörelerinde karşımıza çıkmaktadır. H. 993/M. 1585 tarihli, Manisa kadısına gönderilen bu hükümde Divane Yusuf adlı şahıs ve beraberindeki yoldaşlarının eşkıyalıkları kaydedilmiştir. Bu eşkıya grubunun halkın mallarını gasp ettikleri, köylere baskınlar düzenledikleri, özellikle yol kesip halkı mağdur ettikleri bildirilmiştir. Söz konusu eşkıyaların olay yerinden kaçmaları üzerine, ivedilikle derdest edilerek cezalandırılmaları yönünde kesin bir emir verilmiştir.⁴¹

Manisa sınırları içerisinde yer alan Gördes, Köprübaşı ve Köprübaşı'na bağlı bir mahalle olan Borlu, engebeli ve sık ormanlarla kaplı bir arazi yapısına sahiptir. Bölgeyi kuşatan bu dağlık silsile, eşkıyalık faaliyetleri için uygun bir zemin hazırlamış; nitekim bu yerleşimler, Divan-ı Hümayun kayıtlarına daha çok “kuttâ-i tarrîk” yani yol kesme hadiseleriyle

⁴⁰ <https://www.harita.gov.tr/urun/aydin-fiziki-il-haritasi/450>

⁴¹ BOA., A.DVNSMHM.d. 60/569, 21 Cemaziyülahır 993, (16 Mayıs 1585).

yansımıştır. Söz konusu eşkıya grubunun ne denli geniş bir sahaya yayıldığı, aşağıdaki haritada net bir biçimde takip edilebilmektedir.

Harita 8. Gordes/Köprübaşı⁴²

Yapılan incelemeler, bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin uzun süre etkisiz hale getirilemediğini göstermektedir. Bu sürekliliğin bir sonucu olarak, aynı eşkıya grupları farklı tarihli hükümlerde mükerreren yer almaktadır. Nitekim H. 988/M. 1580 tarihli Mühimme Defteri'nde Çekiç Hasan ve beraberindeki kalabalık grubun faaliyetlerine dair kayıtlar bu duruma somut bir örnektir. Söz konusu grubun çevre köyleri basarak erzak, nakit para ve eşya gasp ettiği, ardından Yatağan ve Bozüyük gibi farklı mevkilere geçerek buralarda da asayiş ihlal etmeye (ehl-i fesat hareketlere) devam ettikleri anlaşılmaktadır. Bu hareketlilik karşısında merkezi otorite, grubun daha fazla zemin kazanmasını engellemek amacıyla ivedilikle yakalanıp cezalandırılmaları hususunda fermanlar çıkarmıştır.⁴³

Yatağan ve Bozüyük, güneyden kuzeybatıya doğru uzanan ve tarımsal üretime oldukça elverişli olan, Aladağ, Akdağ ve Gökbel dağları ile

⁴² <https://www.harita.gov.tr/urun/manisa-fiziki-il-haritasi/360>

⁴³ BOA., A.DVNSMHM.d. 43/126-142, 988, (1580).

çevrelenmiş kapalı bir havza içerisinde konumlanmıştır. Bozüyük, denize kıyısı olmayan ve ulaşımı zor olan bir iç kesimde yer almaktadır. Yatağan Havzası'nda ise, tarım alanları, köy yerleşimleri ve akarsular bulunmaktadır. Yani bu yerler eşkıyaların vur-kaç yapabilecekleri, ihtiyaçlarını temin edebilecekleri ve gizlenebilecekleri bir coğrafi yapıya sahiptir. Hazırlanan harita incelendiğinde, söz konusu eşkıya grubunun oldukça geniş bir sahada faaliyet gösterdiği ve hareket kabiliyetlerinin belirli bir noktayla sınırlı kalmadığı net bir biçimde anlaşılmaktadır.

Harita 9. Yatağan/Bozüyük⁴⁴

Bu bağlamda değerlendirilebilecek bir diğer ve son örnek ise Gümüşsuyu'nda yaşanan eşkıyalık olaylarıdır. H. 972/M.1565 tarihli hükümde, suhte vat taifesinin yanlarına 27 nefer adam alıp köylere baskın yapıp eşya gasp ettikleri bildirilmektedir. Bunun yanı sıra adam katletme, yollara inip haramilik yapma ve bir cinsel saldırı suçu olan oğlan çekme eyleminden bahsedilmektedir. Bu eşkıya grubunun suçlarının sabit bulunduğu, derhal yakalanıp südde-i saadete gönderilmeleri emredilmiştir.⁴⁵

⁴⁴ <https://www.harita.gov.tr/urun/manisa-fiziki-il-haritasi/360>

⁴⁵ BOA., A.DVNSMHM.d. 6/1395, 15 Zilhicce 972, (14 Temmuz 1565).

Arşiv belgelerinde Homa adıyla anılan bugünkü Gümüşsuyu, Denizli il sınırları içerisinde, Büyük Menderes havzası ile Akdağ eteklerinin arasında stratejik bir noktada bulunmaktadır. Lampe Ovası olarak bilinen geniş bir düzlüğe sahip olan bu yerleşim, coğrafi yapısı gereği ana ulaşım ağlarından görece izole bir konumda kalmıştır. Bölgenin sahip olduğu bu sapa ve kapalı yapı, takibi zorlaştıran arazi şartlarıyla birleşince, illegal faaliyetlerde bulunan eşkıya grupları için oldukça elverişli bir zemin hazırlamıştır.

Harita 10. Gümüşsu⁴⁶

1550-1600 yılları arasında incelediğimiz belgelerden anlaşılabileceği üzere, tam yarım asır Divan-ı Hümayun 'da Ege'deki eşkıyalık faaliyetleri konu edilmmiştir. Bu faaliyetlere son verilememesi ve güvenliğin sağlanamamasının bir nedeni de Menderes nehirlerinin etrafındaki coğrafi yapının eşkıyalar için doğal bir sığınak niteliği taşımasıdır. Eşkıya çeteleri sık bitki örtüsünden faydalanarak hedefe görünmeden yaklaşabilmiş ya da takipte olan güvenlik güçlerinden kaçmak için coğrafi yapıyı avantaja çevirebilmişlerdir.

Dağların çok yüksek olmamakla birlikte, oldukça sarp ve keskin olması iniş-çıkışları zorlaştırmış, bu durum da eşkıya çetelerinin üzerine büyük askeri birliklerin sevkini neredeyse imkânsız hale getirmiştir.

⁴⁶ <https://www.harita.gov.tr/urun/usak-fiziki-il-haritasi/318>

Merkezi ve Yerel Otoritelerin Eşkîyalıkla Mücadelesi

Osmanlı tebaası, eşkîyalık, zulüm ve uzayan savaşlar nedeniyle hem maddi hem de manevi olarak etkilenmiştir. Devletin ve devlet görevlilerinin bütçe açıklarını kapatmaya çalışması, halktan devamlı olarak yüksek vergiler alması demektir.⁴⁷ Bu durum, yereldeki asayîşi ve düzeni tehlikeye atan sebeplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Zulüm ve baskı gören halk, bazı zamanlar çareyi eşkîya reislerini desteklemekte bulmuştur. Durum böyle olunca devletin güç ve kudretini halka hissettirmesi, halkın güvenini yeniden kazanması gerekmiştir. Bu yüzden sancaklardaki idarecilere ve kadılara eşkîyalıkla mücadele konusunda yoğun olarak uyarılarda bulunulmuştur.⁴⁸ Özellikle Batı Anadolu'da yaygın bir şekilde görülen eşkîyalık hareketlerine karşı, merkezi otorite asayîşi tekrar sağlamak için bazı tedbirler almıştır. Tedbirlerin ve cezaların yanı sıra, eşkîyalık hareketlerinde rol alanlara bazı cezalar uygulanmıştır. Verilen cezalarda caydırıcılık ön planda olmuştur. Özellikle suçun işleniş şekli, suçun sonucundaki zarar-zıyan dengesi, suçun yinelenmesi gibi faktörler göz önüne alınarak cezai işlemler uygulanmıştır.⁴⁹

Osmanlı hem merkezi hem de yerel otoritelerin zayıfladığı, devletin idari gücünün vilayetlerde, sancaklarda, taşrada etkisiz hale geldiği zamanlarda beliren eşkîyalık olaylarını ve resmi görevlilerin illegal hareketlerini engellemek gayesiyle adaletnameler ve kanunnameler yayınlamıştır. Bu noktada merkezi yönetim, reayayı yerel otoritelerin illegal hareketlerine karşı korumayı amaç edinmiştir. Çünkü her dönemde yerel otoritelerin illegal hareketleri divana konu olmuştur. Bu tarz yolsuzluklar özellikle merkezi idarenin bazı zamanlarda pasif kaldığı, iktisadi problemlerin ortaya çıktığı zamanlarda yayılarak, idari yapıyı sarsan bir mahiyete bürünmüştür.

Eşkîyalığa karşı alınan tedbirler arasında eşkıyanın teftişi yer almaktadır. Eşkîya teftişi için işin ehli olan kişiler görevlendirilmiştir.⁵⁰ İncelediğimiz belgelerden eşkîyalık hareketlerine karşı teftiş amaçlı çavuşlar, Dergâh-ı

⁴⁷ Gürsoy Şahin, “17. Yüzyıl Sonlarında Afyonkarahisar’da Eşkîyalık Hareketleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, (2012), s.75-88.

⁴⁸ Efkân Uzun, “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”, *TÜBAR*, sy. 25, (2009), s. 185-214.

⁴⁹ Esra Yakut, “Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkîyalık ve Cezalandırılması”, *Kebikeç*, sy. 33, (2012), s. 21-33.

⁵⁰ Uzun, *a.g.e.*, s. 197.

muallâ sipahileri, odabaşılar gibi kişiler görevlendirilmiştir. Teftişlerin sık sık yapıldığı göze çarpmaktadır. Özellikle eşkıya çetelerinin ve devlet görevlilerinin illegal hareketleri merkeze raporladığı ve bunun sonucunda resmi bir teftiş yapıldığını hükümlerde yer alan emirlerden anlamaktayız. Hükümlerde dikkat çekici diğer bir teftiş durumu da eşkıyalara yardım ve yataklık edenlerin teftişidir. Belgelerde, eşkıyalara yardım ve yataklık edenlerin cezalandırılacağı sert bir şekilde ifade edilmektedir. Bu uyarı ile suçun yayılmasının önlenmesi amaçlanmıştır.

Halkın güvenini yeniden temin etmek isteyen merkezi otorite, gasp edilen malların sahiplerine verilmesi, bazı şüphelilerin mallarına el konulması konusunda da çok titiz davranmıştır. Osmanlı hukukunda, gasp edilen malların, mahkeme kararıyla sahibine iadesi esastır. Söz konusu olan mal, para, hayvan sahibine geri verilirken, eksilmiş ise tamamlanması, ziyan olmuş ise tazmin edilmesine dikkat edilmiştir.⁵¹

Osmanlı merkezi otoritesinin, idari tedbirler kapsamındaki uygulaması “il erleri” dir. Kayıtlarda “il eri”⁵² olarak geçen milis grup tarafından eşkıyalara yerinde müdahale edilmiş, gerekli olduğu zaman “sipahi” ve “hisar erleri” eşkıya takibi için görevlendirilmişlerdir. Merkezden uzak bölgelerde güvenliği sağlamak amacıyla yiğitbaşı adında bir genç ve bu yiğitbaşının etrafında toplanan köy ve merkez arasındaki iletişimi ise kethüdalar sağlamışlardır.⁵³ Taşrada eşkıya çeteleri oluşturulunca devlet çareyi, sipahilere yardımcı destek olarak, İl erlerini devreye sokmuştur. İncelediğimiz hükümlerde eşkıya gruplarına karşı sipahi ve il erlerinin birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Örneğin, H. 981/M. 1573 tarihli, Menteşe sancağındaki kadılara yazılan bir hükümde, suhtelerin Menteşe’de çok hareketli oldukları, gruplaşarak evleri bastıkları, mala ve cana tecavüz ettikleri bildirilmiştir. Verilen emirde, eşkıyaların üzerine İl erleri, sipahi, bölük halkı, yeniçeri cemiyeti ile gidilmesi istenmiştir. Derhal yakalanmaları ve sulhu kabul etmeyenlerin hapsedilmeleri

⁵¹ Mehmet Akif Aydın, “Gasp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 387-392.

⁵² Osmanlı Devleti’nde özellikle iç karışıklıklar sırasında asayişli sağlamak için oluşturulan mahalli milis kuvvetleridir. İl erleri, Osmanlı askeri teşkilatı içerisinde doğrudan yer almamaktadır. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında önemli bir teşkilat haline geldi. Osmanlı’da İl Erleri ile ilgili bkz. Mücteba İlgürel, “İl Erleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2002, s. 59-61.

⁵³ Hikmet Kavruk, Tefik Erdem, Nail Öztas, İhsan Keleş, Yusuf Pustu ve Banu Aktürk, “*Türkiye’de Köy Yerleşimi ve Yönetimi, Köy Sorunları Araştırması*”, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, TODAEİ Yayınları Ankara 2012, s. 95.

emredilmiştir.⁵⁴ Söz konusu hüküm, eşkıya gruplarının üzerine tek bir askeri birliğin değil, birden fazla kuvvetin sevk edildiğini göstermektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin asayiş sağlama noktasındaki kararlılığını yansıtsa da beraberinde ciddi bir mali külfeti de getirmiştir. Operasyona katılan birliklerin maaş ve iâşe giderlerinin yanı sıra, eşkıyanın barındığı sapa bölgelere ulaşmak için tutulan yerel kılavuzlara ödenen ücretler de eklendiğinde, asayiş tesis etme çabasının mali sistem üzerinde zorlayıcı bir etki yarattığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu hükümde eşkıyalara sulh teklif edildiği de görülmektedir. Osmanlı merkezi otoritesi burada uzlaşmacı bir tavırda bulunmuştur. Kalıcı çözümler yerine geçici çözümlerle problem çözme yolu tercih edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, Ege Bölgesi'ndeki eşkıyalık hareketlerinin sadece asayiş sorunu olarak değil, mekânsal, çevresel ve sosyo ekonomik dinamiklerin kesişiminde şekillenen yapısal bir sorun olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Stratejik konumu gereği ticaret yollarının kesişim noktasında yer alan Ege Bölgesi, bu çalışmada ele alınan eşkıyalık faaliyetleri için oldukça elverişli bir zemin sunmuştur. Hem kıyı şeridinin hem de iç kesimlerin sahip olduğu bu coğrafi yapı, illegal hareketlerin bölgede kök salmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Elde edilen bulgular, eşkıyalık faaliyetleri ile mekânsal özellikler arasındaki doğrudan ilişkiyi net bir biçimde ortaya koymaktadır. İncelediğimiz veriler doğrultusunda, eşkıyalık hareketlerinin özellikle yüksek, dağlık, engebeli, ulaşımı zor ve kontrol edilmesi güç yerlerde yoğunlaştığı ortaya koyulmuştur. Bu bölgelerin doğal kamufle yapısı, eşkıya çetelerine hem saklanma hem de hareket etme açısından önemli avantajlar sağlamıştır. Ayrıca ticaret yolları ve ekonomik açıdan canlı yerleşimler de eşkıya çetelerinin mekan tercihleri olarak öne çıkmıştır. Bu durum, coğrafyanın yalnızca bir mekan olarak değil, eşkıyalık faaliyetleri için doğrudan belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, merkezi gücün zayıfladığı ya da yerel güçlerin yetersiz kaldığı dönemlerde eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaşması, asayiş yapısı ile idari aksaklıklar arasında doğrudan bir paralellik olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri de eşkıyalığın coğrafi dağılımının, dönemin sosyo ekonomik yapısını anlamada bir gösterge niteliği taşıdığıdır. Eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaştığı yerler, coğrafi koşulların denetimi zorlaştırdığı bölgelerle örtüşmektedir. Bu durum, coğrafi

⁵⁴ BOA., A.DVNSMHM.d. 22/239, 7 Safer 981, (8 Haziran 1573).

analizlerin eşkıyalık olaylarının yorumlanmasında ne derece önemli bir yöntem olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Ege Bölgesi özelinde eşkıyalık ve mekan ilişkisi, coğrafi konumun tarihsel süreçler üzerindeki belirleyici etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Eşkîyalık faaliyetleri, çok yönlü bir olgu olarak; coğrafi konum, coğrafi yapı, sosyo ekonomik şartlar ve idari güç arasındaki etkileşim çerçevesinde şekillenmiştir. Bu araştırma, söz konusu bağlantının anlaşılmasına katkı sunmakta ve benzer araştırmalar için yöntemsel bir zemin oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, mekânsal olarak daha dar ölçekli saha araştırmaları, arşiv verileri ve karşılaştırmalı bölgesel analizler ile konunun detaylandırılması, eşkıyalık hareketlerinin daha geniş bir çerçevede değerlendirilmesine imkan sağlayacaktır.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHM.d)

No, 3, 6, 22, 43, 60, 73, 74.

Araştırma Eserler

AKDAĞ Mustafa, “Celâli Fetretî”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1-2, (1958), s.53-107.

AKDAĞ Mustafa, “Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.2-3, (1964), s.1-49.

AKDAĞ Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

AYDIN Mehmet Akif, “Gasp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996, s. 387-392.

BARDAKOĞLU Ali, “Eşkîya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 463-466.

BARKEY Karen, *Eşkîyalar ve Devlet- Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2021.

BRAUDEL Fernand, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. İmge Yayınevi, Ankara 1993.

BUDAK Lütfî, “Osmanlı’nın Son Döneminde Çine Kazasında Asayiş Sorunları: Eşkîyalık Vakalarının İncelenmesi”, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, Cilt 10, sy. 21, (2024), s. 19-38.

COHEN Stanley, “Kriminolojinin Başarısızlıkları”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, sy. 2, (2014), s. 269-280.

DEMİRBAŞ Timur, *Kriminoloji*. Seçkin Yayınları, İstanbul 2016.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi”, Ankara 2013.

FAROQHI Suraiya, *Devletle Başa Çıkmak, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720”*. Alfa Yayınları. İstanbul 2016.

- FAROQHI Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.
- FOUCAULT Michel, *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005.
- GRISWOLD William J., *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*. Kırmızı Yayınları, İstanbul 2011.
- İLGÜREL Mücteba, "İl Erleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 59-61.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Eren Yayıncılık. İstanbul 2000.
- KARAKAYA Enis, "Tire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 195-197.
- KAVRUK Hikmet, ERDEM Tevfik, ÖZTAŞ Nail, KELEŞ İhsan, PUSTU Yusuf ve AKTÜRK Banu, *Türkiye'de Köy Yerleşimi ve Yönetimi, Köy Sorunları Araştırması*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, TODAEİ Yayınları, Ankara 2012.
- KOÇ Yunus, "Osmanlı Toplumsal Dinamizmden Celâli İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum", *Bilgi*, sy. 35 (2005), s. 229-245.
- MUMCU Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Phoenix Yayınları, Ankara 1985.
- ÖZÇELİK Ali, *Batı Anadolu'da Eşkıyalık ve Şiddet-Af sistemi Bağlamında Devlet-Eşkıya İlişkisi (19. Ve 20. Yüzyıllar)*, Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- SAMİ Şemsettin, *Kamus-i Türki*. İstanbul 2009.
- SEVİNÇ Günel, Batı Anadolu Bölgesi Tarihöncesi Dönemlerine Yeni Katkılar, *Belleten*, Cilt 67, sy. 250, (2003), s.719-738.
- ŞAFAK Ali, *Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Ceza Hukuku*. Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1991.
- ŞAHİN Cemalettin- BELGE, Rauf, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Dergisi*, sy. 57, (2016), s. 439-467.
- ŞAHİN Gürsoy, "17. Yüzyıl Sonlarında Afyonkarahisar'da Eşkıyalık Hareketleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, (2012), s.75-88.
- UZUN Efkân, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyan ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *TÜBAR*, sy. 25, (2009), s. 185-214.
- UZUN Efkân, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması: Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1635)*, Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- WHITE Sam, *Osmanlı'da İsyan İklimi (Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları)*. Alfa Yayınları. İstanbul 2013.
- YAKUT Esra, "Osmanlı Hukukunda Bir Suç Olarak Eşkıyalık ve Cezalandırılması", *Kebikeç*, sy. 33, (2012), s. 21-34.
- YETKİN Sabri, *Ege'de Eşkıyalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1997.